

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՓՈԽՎԱԾ ՍԻՐԻԱՀԱՅԵՐԻ ՀԱՐՄԱՐՎԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

Արմենուհի Ստեփանյան*

Հողվածում քննարկվում է սիրիահայերի մի մասի Հայաստանի Հանրապետություն տեղափոխվելու խնդիրը: Արդեն մի քանի տարի Մերձավոր Արևելքում շարունակվող պատերազմի հետևանքով, ըստ պաշտոնական տվյալների, մոտ տասնհինգ հազար սիրիահայ տեղափոխվել է Հայաստան. մոտ կեսը փորձում է հաստատվել և նրանց համար սկսվել է հարմարվելու դժվարին գործընթացը: *Տեղափոխվել–փոխադրվել և հարմարվել* բառերն օգտագործում են իրենք սիրիահայերը՝ իբրև տեղի ունեցող գործընթացը բնորոշող բառերը:

Սիրիահայերի ոչ զանգվածային, բայց, այնուամենայնիվ, նկատելի ներկայությունը Հայաստանի Հանրապետությունում, մասնավորապես Երևանում, ազգագրական հետազոտության և վերլուծությունների անհրաժեշտություն է առաջացնում: Ուսումնասիրության համար, մասնավորապես, կարևորվում են հետևյալ խումբ հարցերը.

- սիրիահայերի ներեթնիկ խմբի ձևավորումը և նոր ինքնության ձեռքբերումը,
- հայրենիքի (նախնյաց հայրենիքի) և նոր միջավայրի ընկալումները,
- ընդունող միջավայրի հետ ունեցած փոխընկալումները,
- կենցաղային շփումները և այլն:

Հատուկ շեշտադրվում է ընդունող կողմի հանդուրժողականությունը 20-րդ դարի հայրենադարձության տարիներին իշխող մթնոլորտի համեմատությամբ, երբ, մասնավորապես 1960–1970-ականներին, ինչպես և այսօր, ներգաղթն ու արտագաղթն ընթանում էին միաժամանակ:

Կարևորվում է երևույթի ճիշտ գնահատականը, ինչը շոշափում է ազգային անվտանգության հարցերը:

Բանալի բառեր. սիրիահայ, տեղափոխված, վերաբնակված, հարմարվելու, գործընթաց, ներեթնիկ խումբ, նոր ինքնություն, նոր միջավայր, փոխընկալում, հայրենիքի ընկալում, հանդուրժողականություն:

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու:

Սիրիահայերի տեղաշարժը, ինչպես իրենք են բնորոշում՝ *տեղափոխությունը* կամ *փոխադրությունը* Հայաստանի Հանրապետություն (որպես հետևանք Մերձավոր Արևելքում սկսված պատերազմի) տարերայնորեն շարունակվում է։ Զանազան պաշտոնական և ոչ պաշտոնական աղբյուրների համաձայն, սկսած 2013-ից առ այսօր Հայաստան է մուտք գործել 12.000–15.000 մարդ, որոնց կեսը կամ քիչ պակաս, տեղում հաստատվելու փորձեր են անում։

Մույն հաղորդման մեջ թվերը չէ, որ մեզ հետաքրքրում են, քանի որ դրանց ստուգությունը վստահելի չէ և ազգագրական բնութագրման համար նվազ կարևոր։ Նախ և առաջ կուզենայինք կանգ առնել շրջանառության մեջ դնելու առաջարկով վերն օգտագործած եզրասահմանումները, որոնք, ինչպես ասվեց, իրենց՝ սիրիահայերի պատկերացումների բնութագրիչն են։

Որքանով որ մեզ հաջոցվեց պարզել սիրիահայերի հետ ունեցած հանդիպումների և զրույցների ընթացքում. «Եղածը պատերազմի հետևանքով, պատերազմով պարտադրված տեղափոխություն է, որը չի բացառում և վերադարձը՝ խաղաղություն հաստատվելուց հետո»։ Կային և այնպիսիք, որոնց պնդմամբ Հայաստան գալը մինչ պատերազմն ընդունած որոշում էր՝ կայացրած հայրենիքը շենացնելու գործում իրենց մասնակցությունն ունենալու ցանկությամբ, քանի որ իրականացել էր անկախ հայրենիք ունենալու սփյուռքահայի երազանքը։ Պարզվեց նաև, որ նրանք խուսափում են կամ իրենց համար պարզապես խորթ է *ներգաղթ, արտագաղթ* կամ առհասարակ եզրույթը, առավել ևս անընդունելի է *փախչել* – *փախուստ* արտահայտությունը. որի մեջ նրանք նվաստացման երանգ են տեսնում։ Երբ խոսք էր լինում «հայրենադարձության» մասին, պատասխանը հետևյալն էր. «Աղանգ բան մը եղած է 1946–1947 թիվերուն, բայց ոչ հիմա։ Կեցած տեղերնիս ալ մերին հայրենիքն էր, որ ցգեցինք, եկանք։ Հայաստանն ալ հայրենիքնիս է, բայց երկրորդ, քանի որ տուներիս, գործերնիս Սուրիա ցգած ենք»¹։

Հարկ է նշել, որ իմ բանասացները միջին և բարձր տարիքի մարդիկ էին, որոնց համար Հայաստանը վիրտուալ հայրենիք է։ Նրանք, հատկապես միջին սերունդը ծնվել, մեծացել, կրթվել, կայացել է ելքի երկրում։ Այդ երկիրն ընկալվում է որպես ծննդավայր–հայրենիք։ Իմ այն հարցին, թե Սիրիայում եղած ժամանակ ինչ պատկերացում ունեին Հայաստանի մա-

1 Բանասաց Ալիս Կյուլայենկյան, Հալեպից։ Բանասացի խոսքի ուղիղ մեջբերման մեջ թույլ տրված ուղղագրական շեղումները պայմանավորված են վերջինիս արտասանությանը հարազատ մնալու միտումով։

սին, պատասխանն այն էր, «թե գիտեին, որ այնտեղ հայեր են ապրում, որ սովիեթ սիստեմ չիկա, բայց դժվարություններ շատ ունին և շատեր հոնկե կփախին»²:

Այս հարցին թերևս նորից կանդրադառնանք, հիմա վերադառնանք Հայրենիք-Հայաստան ընկալումներին երիտասարդ սերնդի պատկերացումներում: Այս տարիքային խմբում տարբերակվում է երկու շերտ. մեկը նրանք են, ովքեր տարիներ առաջ, դեռևս խաղաղ պայմաններում եկել են Հայաստան ուսանելու և նրանք, ովքեր եկան իրենց ընտանիքների կազմում կամ հետո միացան նրանց:

Առաջին խումբը հայաստանյան բուհերն ավարտած երիտասարդներն էին, որոնք տեղում մասնագիտական որակավորում ձեռք բերելով և նյութական հնարավորություն ունենալով փորձում էին սեփական գործն ունենալ և այդ կերպ ինտեգրվել Հայաստանի հասարակության մեջ: Շատերի հետաքրքրությունների ոլորտում է և Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը³: Մյուսները, որոնք ընտանիքի հետ են եկել, շատ են դժվարանում հարմարվելու գործընթացում և «աչքերնին դուրսն է», այսինքն Եվրոպայում, կամ Ամերիկայում են տեսնում իրենց ապագան: Նրանց չի հետապնդում ոչ վիրտուալ և ոչ էլ վիզուալ հայրենիքի պատկերը:

Չնայած աշխարհի քաղաքացու այս պատկերացումներին երիտասարդ սերնդի թե առաջին և թե առավել չափավոր երկրորդ խմբի ներկայացուցիչների համար նախընտրելի տարբերակ է հայաստանաբնակ և արցախաբնակ աղջկա հետ ամուսնանալը: Այս դեպքում, ի տարբերություն 1960–1970-ական թթ., երբ դա գրեթե միակ միջոցն էր երկրի տարածքից դուրս գալու, շահագրգիռ կողմը ոչ թե աղջիկն էր, այլ տղան, որի պատկերացմամբ հայաստանաբնակ աղջկա հետ ամուսնությունը ընտանիք կազմելու հուսալի երաշխիք էր, այլասերումից խուսափելու միջոց: Այս տեսակետն արտահայտողները նկատի ունենին եվրոպական երկրներում միասեռականների ամուսնությունները թույլատրող օրենքը:

Վերստին անդրադառնալով տարիքային խմբերին, հարկ ենք համարում նշել, որ մեծահասակներից ոմանք, որոնք ակնհայտորեն փոքր թվաքանակ են ներկայացնում, ուրույն պատկերացում ունեն հայրենիք հասկացության մասին: Նրանց պատկերացմամբ՝ հայրենիք ունեցել են իրենց ծնողները, պապերը. դա օրինակ Այնթափն է, որտեղից վճռվել են:

2 Բանասաց Սարգիս Ալթնյան, 66 տարեկան, Դամասկոսից:

3 Իմ բանասացներից մեկի՝ հայեպահայ 37-ամյա Նժդեհ Շատոյանի աղջիկներից մեկին կնքել են Օձունում, անվանակոչելով Լորի, մյուսին Գանձասարում՝ Շուշի անվանելով:

Տարվելով հիշողություններով, Կամիշլիից տեղափոխված տարեց երկու կին, պատմում էին իրենց տեսածն ու գիտցածը, թե ինչպես արաբները խնամք տարան, ինչպես իրենք մեծացան, տուն ու տեղ դրեցին մի երկրում, որը պատսպարան եղավ ու փոխարինեց հայրենիքին ու հիմա նորից բնավեր եղան. «Հայուս ճակատին գրած է, որ իր տունը չպիտի ունենա, թռչունի պես պետք է նորեն ու նորեն շինե, նորոգե»⁴: Այդ սերնդի ներկայացուցիչներից շատերը գերադասեցին մնալ՝ ոմբակոծությունների ենթարկվելով, քան լքել իրենց տները և հեռանալ անծանոթ թվացող մի երկիր: Մեծահասակ մեկ այլ հալեպցի⁵, որի նախնիները Զեյթունից էին, երագում էր գնալ ու մեռնել իր պատմական հայրենիքում: Այս Հայաստանը Արթինի պատկերացմամբ երիտասարդ սերնդի համար է, որոնք կարող են նոր արմատներ ձգել ու զգալ որ իրենցն է այս հողը:

Տեղափոխված սիրիահայերի սեռային կազմում գերակշռում են կանայք, մանավանդ ընտանիքների մայրերը, որոնցից շատերը եկել են արդեն Հայաստանում բնակություն հաստատած իրենց (թեկուզ չափափա) երեխաների կողքին լինելու համար և նրանց հետ կիսում են տեղի պայմաններին հարմարվելու բոլոր դժվարություններն ու խոչընդոտները:

Անդրադառնալով թե վերնագրում և թե շարադրանքում որպես եզրույթ օգտագործված *հարմարվել* բառին, նշենք, որ մենք որակական և իրավիճակային տարբերություն ենք տեսնում հարմարվել և ադապտացվել հասկացությունների միջև, թեպետև վերջիններս ընկալման և իմաստաբանական առումով ընդհանուր եզրեր ունեն: Բնակության նախկին վայրից նոր միջավայր տեղափոխված մարդկանց (հոծ կամ առանձին) խմբերի համար, նույիսկ մայր էթնոսի ներսում, այդ տեղափոխությունը նոր իրականության մեջ կողմնորոշվելու, այդ իրականությամբ թելադրված պայմաններին հարմարվելու փորձություններով լի մի ժամանակահատված է⁶:

Ադապտացումը կլինի հաջորդ փուլը, երբ մարդիկ որոշ չափով կողմնորոշվեն և որոշում կայացնեն երկարատև կամ մշտական բնակություն հաստատելու մասին: Այդպիսիք կան, բայց սակավաթիվ: Դա նրանք են, ովքեր ապահով նյութական միջոցներ ունեն (գործ, սեփականություն) կամ վստահ են Հայաստանում գործ սկսած իրենց զավակների հնարավորություններին, և անշուշտ, նրանք, ովքեր ազատ ելումուտի հնարավորու-

4 Զարմուհիներ Աղավնի Թանգեյան (75 տարեկան) և Ազնիվ Թանգեյան (78 տարեկան), Կամիշլիից:

5 Արթին Խնջլյան, 82 տարեկան, Հալեպ:

6 Կարևոր է նկատի առնել այն հանգամանքը, որ քննարկվող գործընթացը շարժում է (գտնվում է դինամիկ վիճակում). մի կողմից գալիս են, մյուս կողմից հեռանում

թյուններ ունեն և ցանկության դեպքում կարող են հեռանալ այլ երկիր, նրանք ովքեր կարող են ապավինել իրենց ավելի վաղ տեղափոխված հարազատներին:

Այս առումով, թերևս, հետաքրքիր է զուգահեռ անցկացնել 1946 – 1948 թթ. հայրենադարձության հետ, երբ ադապտացումը շրջանցելով՝ հարմարվելու փուլը անխուսափելի, ինչ-որ տեղ պարտադրված դարձավ՝ պայմանավորված անելանելի իրականությամբ: Երկիրներգաղթած մարդկանց համար փակվել էին ելքի դռները և նրանց այլ բան չէր մնում, քան ընդունել դառն իրականությունն իր ողբերգական հետևանքներով:

Այս համեմատականով ուշագրավ են իմ սիրիահայ բանասացների պատմությունները՝ կապված 1940-ականներին ներգաղթած իրենց հեռավոր ծանոթ բարեկամների հետ, որոնց դառն հիշողությունները անհավանական էին թվում ներկայիս սիրիահայերին⁷: Ուշագրավ է, սակայն, որ ներկայիս պայմաններին հարմարվելու ջանքեր գործադրող սիրիահայերն, իրենց պատմածով, ներկայում բախվում են պետության թողտուլության վառ օրինակների և այդ պայմաններում առանձին կազմակերպությունների ու անձանց ակտիվ գործունեությանը, որոնց նպատակն է ոչ թե օգնելը, այլ խոչընդոտելը, շահույթ ստանալը: Մի խումբ սիրիահայերի հետ զրույցի ընթացքում լսեցինք հետևյալը, թե փախչելով իրենց բնօրրանից և սփռվելով աշխարհով մեկ, հայր նորից ոտքի կանգնեց, ունեցվածք ստեղծեց, հարգանք և հեղինակություն ձեռք բերեց օտար երկրներում: Հիմա ուզում է աշխատել իր հայրենիքի համար, որտեղ սակայն, միտումնավոր ձևով հնարավորություն չի տրվում: Նրանց համար արդեն հասկանալի է դառնում, թե ինչու են արտագաղթում Հայաստանից: Շատերն այս հիմամբ, սխալ համարելով Հայաստանում ապրել-աշխատելու իրենց որոշումը, մտածում են ետդարձի մասին:

Այս պահին երևանաբնակ տարաշերտ հասարակության մեջ մասնագետի աչքը կարող է առանձնացնել սիրիահայերի՝ սուբէթնիկ հատկանիշներով ձևավորվող խումբը: Այդ հատկանիշներից գլխավորը լեզվական մշակույթն է:

Հատկապես զրոսաշրջության այս փուլում Հայաստան այցելած սփյուռքահայերի մեջ առանձնանում են սիրիահայերը, որոնք, լինելով արաբախոս, քրդախոս միջավայրից, խոսում են մաքուր արևմտահայերե-

այլ երկրներ (օր. Շվեդիա, Ավստրալիա և այլն), նորից հետ գալիս Հայաստան: Քիչ չեն դեպքերը, երբ վերադառնում են ելքի երկրներ:

7 Հալեպահայ Անի Յակոբյանը և Մարիետա Բոյաջյանը պատմում էին հին սիրիահայերի հետ ունեցած իրենց հանդիպումների մասին, փորձում էին իմ միջոցով ճշտել լսածի իսկությունը:

նով, ի տարբերություն այլ երկրներից ժամանաժների, որոնք հաճախ խոսում են տվյալ երկրի լեզվով կամ շատ են օգտագործում օտարալեզու արտահայտություններ (մանավանդ անգլերեն, ֆրանսերեն), ինչն իսկույն մատնում է նրանց որտեղից լինելը: Հարկ է նշել, որ արևմտահայերեն խոսքը Երևանում վաղուց ի վեր խորթ չի հնչում, դեռ մի բան էլ ավելին: Երկուստեք նկատվում է լեզվամշակութային փոխներթափանցում հատկապես երիտասարդների ընկերական-կենցաղային շփումներում: Սիրիահայերն, ինչպես իրենք են ասում, փորձում են վարժվել Հայաստանի հայերենին և հակառակը՝ մտերիմ ընկերների կամ համակուրսեցիների շփումներում նկատվում է երևանաբնակ աղջիկ-տղաների ձգտումը գոնե նմանակել արևմտահայերենին միմյանց առավել հասկանալի լինելու համար: Երբեմն զավեշտալի իրավիճակներ են ստեղծվում, երբ սիրիահայերը փորձում են խոսակցականում օգտագործել երևանյան խոսվածքը՝ «սլենգը»: Հարկ է նշել նաև, որ ընդունող հասարակության և եկվոր խմբերի փոխընկալումներում այսօր ձևավորված դիմելաճը նույնպես կարևոր է և տանում է մերձեցման. այս հարցին արդեն առիթ ունեցել ենք անդրադառնալու, սակայն կուզենայինք ևս մեկ անգամ շեշտադրել, քանի որ վերջինս պայմանավորված է վերը նշված խմբերի երկուստեք հանդուրժողականությամբ (tolerance): Այսպես, եկվոր խմբերն անվանվում են սիրիահայ կամ սիրիացի, ընդունող հասարակությունը՝ հայաստանաբնակ (հայաստանցի) կամ երևանաբնակ (երևանցի), քանի որ եկվորները տեղավորվել են հիմնականում Երևանում (քիչ՝ մերձակայքում)⁸:

Կարևոր ենք համարում այս առիթով ևս համեմատական անցկացնել նախորդ դարի 40–60-ական և 60–70-ական թթ. տեղի ունեցած հայրենադարձության տարիներին ձևավորված իրարամերժ ընկալումների ու փոխհարաբերության հետ, որոնք արդյունք էին ինչպես երկրի քաղաքական, տնտեսական, կենցաղային տարբեր պայմանների, այնպես էլ Սփյուռքի և Հայաստանի հայերի միջև ձևավորված պատնեշի և միմյանց թյուր ճանաչման:

Բացի լեզվական մշակույթից, կենցաղավարման ոլորտը նույնպես տանում է այդ մշակույթի զանազանմանն ու փոխներթափանցմանը միաժամանակ: Այսպես, դեռևս անցյալ դարից տեղաբնակներին արդեն հայտնի էին Մերձավոր Արևելքից բերված կերակրատեսակներ, որոնց ամենից

8 Տես *Սթեփանյան Ա.*, Սիրիահայերը Երևանում (ազգագրական անդրադարձ). – Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում (Դ. Վարդումյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու), Երևան, 2014, էջ 317–327:

մեծ տարածում գտավ լահմաջոն (արաբ. հաց և միս)⁹։ Ուշագրավ է, որ այսօրվա սիրիահայերի և տեղաբնակների պատրաստած լահմաջոնների մեջ կան որոշ համային-որակական տարբերություններ, որոնք ունեն իրենց նախընտրողներին։ Սիրիահայերի նոր միջավայրում ու կյանքի նոր պայմաններին հարմարվելու այս գործընթացում առաջնայինը բնակարանի ու աշխատանքի խնդիրներն են, որ մնում են եթե ոչ չլուծված, ապա ծանր լուծելի։ Թե մեկը, թե մյուսը մնում են սեփական ջանքերով իրականացնելի, ինչը և նվազեցնում է տեղում ամրանալու նրանց հույսերը։ Մինչդեռ սիրիահայերին երկրում պահել են ու այս հարցում պետական հոգացողության ցուցաբերումը շարունակական պատերազմի, թշնամական շրջափակման և ընթացող արտագաղթի պայմաններում առաջնահերթ ռազմավարական խնդիր է։

ПРОЦЕСС ПРИСПОСАБЛИВАНИЯ ПЕРЕСЕЛЕННЫХ СИРИЙСКИХ АРМЯН

Арменуи Степанян

Резюме

В статье рассматривается вопрос переселения части сирийских армян в Республику Армения.

Вследствие военных действий на Ближнем Востоке за последние годы по официальным данным в Армению переселилось около пятнадцати тысяч армян из разных регионов Сирии. Наблюдения за протекающим процессом дают возможность выдвинуть важные для этнографического исследования вопросы: изменения в идентичности (зачатки образования субэтнической идентичности), восприятие новой среды, понятия родины и прародины своих предков, взаимовосприятие и взаимопонимание с местным населением. Бытовые контакты, особенности трудоустройства и т.д.

В статье акцентируется также толерантность принимающей среды в настоящее время и сравнивается с ситуацией репатриации в 1940-ых гг., а также 1960–1970-ых годов, когда, как и в наши дни, одновременно протекало и обратное – эмиграция местного населения.

Правильная оценка, данная всему происходящему, затрагивает вопросы национальной безопасности.

Ключевые слова: сирийские армяне, переселение, приспособление, субэтническая группа, новая идентичность, взаимовосприятие, понятие родины, толерантность.

9 Մենք արդեն առիթ ունեցել ենք հիշատակելու այն պատմությունը, թե երբ 1970-ական թթ. արտագաղթող հայերն Ամման տարան լահմաջոն, տեղում այն անվանվեց հայկական պիցցա, որի դեմ դժգոհեցին արաբները, քանի որ դա իրենց ազգային կերակրատեսակն է։

THE PROCESS OF ACCOMODATION OF SYRIAN ARMENIANS

Armenuhi Stepanyan

Summary

The article considers the displacement of of Armenians from Syria into Armenia.

As a result of the war in the Middle East, according to official data of 2015, about 15.000 Armenians moved to Armenia from different regions of Syria: half of them have decided to stay in Armenia and the difficult process of adaptation has begun.

The current process makes ethnographical observations possible, these include questions of changing their identity (subethnic identity), adaptation to new conditions, the ideas of the Motherland and Motherland of forefathers, living conditions, contacts with the native people, etc.

The emphasis is on the tolerance of the native people towards the new comers in comparison to the dominant athmoshere during the repatriation of the 20th century, especially during the 1960 –1970's when, as today, emigration and immigration took place concurrently.

A truthful appraisal of contemporary actions will affect national security.

Keywords: Syrian Armenians, ethnographical observation, national identity, Motherland, Motherland of forefathers, contacts, natives, conditions, tolerance, emigration, immigration.